

Тацяна Кабрэжыцкая

ФАЛЬКЛОРНАЯ МАРФАЛОГІЯ АПОВЕСЦІ АКСАНЫ ЗАБУЖКА «КАЗКА ПРО КАЛИНОВУ СОПІЛКУ»

Зварот сучаснай пісьменніцы Аксаны Забужка да фальклорнага матэрыялу – вельмі паказальная і цікавая з’ява. Мяркуем, што ў аўтарскай пазіцыі знаходзіць выяву імкненне ўкраінскай літаратуры да «мастацкай паўнаты». Фалькларызм твора – прыкмета нацыянальнага мыслення аўтара. Украінскі менталітэт моцна звязаны з асаблівасцямі роднага фальклору. Для Аксаны Забужка нацыянальная спецыфіка ўкраінскага мыслення – прадмет пастаянных творчых роздумаў, што выявілася і ў яе тэарэтычных даследаваннях, і ў паэзіі, і ў прозе.

Аповесць «Казка про калинову сопілку» [1] ўспрымаецца чытачамі як «шэдэўр, што ўзнік на мяжы тысячагоддзяў» (В. Скуратіўскі). І гэтая высокая ацэнка аповесці не ў апошнюю чаргу абумоўлена ўнікальнай знітаванасцю аўтарскага тэкста з фальклорам. Уважлівае прачытанне аповесці раскрывае яго фальклорную марфалогію.

Украінская скарбніца вуснай народнай творчасці захоўвае некалькі твораў, звязаных у падзейным плане з калінавай жалейкай. Сярод казак, запісаных Лесяй Украінкай на Валыні, знаходзім тэкст пад назвай «Калінова сопілка», сюжэтныя калізіі якой звязаны з трагічнай гісторыяй пра родных братоў [3]. На Палтаўшчыне была запісана версія «калінавага сюжэта» пад назвай «Про убиту сестру та калинову дудку», дзе дзейнымі асобамі выступаюць не хлопцы, а дзяўчаты [4]. Аксана Забужка, якая асабліва засяроджана ў сваёй творчасці на «жаночым пытанні», абрала для свайго творчага асэнсавання палтаўскі варыянт казкі. Абодва фальклорныя тэксты невялічкія па памеры: кожны займае не больш як дзве старонкі. Пісьменніца фальклорную гісторыю напоўніла большай разгалінаванасцю, імкнучыся спасцігнуць псіхалагічную матывацыю паводзін герояў. Такім чынам, жанр казкі – жанр украінскай народнай праявінай творчасці – пад пяром Аксаны Забужка перарастае ў жанр аповесці – у апавядальны мастацкі твор, у якім, згодна з вызначэннем тэарэтыкаў літаратуры, «з дапамогай шэрагу эпизодаў, больш ці менш разгорнутых апісанняў выяўляецца сутнасць нейкай падзеі, станаўленне характару адной ці некалькіх дзейных асоб у іх развіцці» [5, 39].

Творчая апрацоўка фальклорнага матэрыялу ў Аксаны Забужка вызначаецца арыгінальнасцю і мэтанакіраванасцю. Пры гэтым можна сцвярджаць, што асобныя прыёмы былі распрацаваны аўтарам свядома, у іншых выпадках набліжанасць да паэтыкі фальклорнага тэкста звязана з генетычнай памяццю, уплывам уласнага дзіцячага чытацкага ўспрыняцця казачнага эпаса. Найперш звяртае на сябе ўвагу структура аповесці, набліжаная да міфалагічнай казкі. Архітэктоніка твора Аксаны Забужка вырастае з сяміперсанажнай схемы. Тэарэтык фальклору Уладзімір Проп у

сваёй вядомай працы «Марфалогія чарадзейнай казкі» вылучаў колькасны склад герояў як адну з галоўных асаблівасцей чарадзейнай казкі [6]. Сюжэт аповесці ўкраінскай пісьменніцы абапіраецца на падзейныя лініі, таксама звязаныя з сям'ю вобразамі: дзеда (бацькі галоўнай гераіні), Марыі, яе мужа Васіля, дзвюх іхніх дачок, хлопца-каханка, бабкі-прачанкі (багамолкі-празорліўцы). Некалькі эпизадычных персанажаў (падарожныя чумакі), што з'яўляюцца ў канцы твора, падказаны тэкстамі народных балад пра нешчаслівае каханне і таксама нясуць на сабе ідэйную нагрузку. У. Проп заўважаў, што «як толькі мы выходзім за межы абсалютна аўтэнтычнай казкі, пачынаюцца ўскладненні» [6, 92]. Пры вывучэнні структуры казкі вучоны справядліва заклікае да асэнсавання сюжэтных паралелей. Гэта метадыка спрацоўвае і пры прачытанні твора Аксаны Забужка.

Асноўныя сюжэтыя лініі аповесці аўтар раскрывае праз тонкія аналогіі з казачнымі сюжэтамі. Так, у прыватнасці, намёк на сюжэт украінскай народнай казкі «Про бабину дочку й дідову дочку» падаецца як вонкавы кантэкст. Аднак гучыць ён вельмі выразна як скразная алузія, таму стварае атмасферу прадчування бяды ў канкрэтнай сям'і. Спадзяванні галоўнай гераіні аповесці Марыі на шчаслівы, выключны лёс яе старэйшай дачкі, якую яна параўноўвае з казачным персанажам – дзяўчынай-залатавалоскай Ганнай-паннай, у чытача выклікаюць недавер. Бо вобраз калінавай жалейкі, вынесены ў заглавак твора, не можа не выклікаць асацыяцыі з баладнай тэмай, шырока распрацаванай у фальклоры славянскіх народаў. Нядобрыя чары, праклёны і інш. пераўтвараюць дзяўчыну ў дрэва – ва ўкраінскім фальклоры пераважна функцыянуе менавіта куст каліны. Жалейка, выразаная з галінкі каліны, расказвае чалавечым голасам пра прычыну гібелі гераіні, раскрывае асобу злчынца. Вобраз жалейкі прадказвае «полюс трагізму» сюжэтай развязкі.

Звернем увагу: уласна, арыентацыяй аўтара на «полюс трагізму» тлумачыцца і адрозненне ў кампазіцыі дзейных асоб у фальклорных казачных творы і ў аповесці. У казцы звычайна героі размяркоўваюцца на пазітыўных і негатыўных, дзейнічаюць персанажы-супраціўнікі. У аповесці адсутны традыцыйны падзел галоўных дзейных асоб – у канкрэтным выпадку сяцёр – на станоўчага і адмоўнага персанажа. Як адсутная і казачная ідэя перамогі добра. У прадмове Аксаны Забужка да персідскага выдання «Казкі про калинову сопілку» знаходзім тлумачэнне аўтарскай пазіцыі. Аўтар «Казкі...» падкрэсліла: «Культура пачынаецца з пачуцця трагічнага», калі ж «культура пазбаўлена гэтага пачуцця, ёй суджана загінуць». Зрэшты, і саму аповесць аўтар тлумачыць, як «гісторыю граху, які застаўся без споведзі» [2].

Арыентуючыся на родны фальклор, Аксана Забужка ажыццяўляе псіхааналіз герояў уласнай аповесці. Жанчыны-ўкраінкі моцна засяроджаны на ўнутраным свеце. Для іх вялікае значэнне маюць сны, прадчуванні. Жыццё душы ўкраінкі акцэнтавана на інтуіцыі. Менавіта зыходзячы з гэтых абставін, Аксана Забужка, вылучаючы на першы план у аповесці «Казка про

калинову сопілку» жаночыя персанажы, характарыстыку гераінь падае з улікам украінскай этнакультуры.

Найбольшая псіхалагічная матывацыя жыццёвых паводзін назіраецца пры разглядзе вобраза маці сясцёр Марыі. Думаецца, што менавіта Марыя, пакладаючыся на інтуіцыю, трактуючы выявы рэальнасці ў адпаведнасці са сваімі мроямі, уласнымі (не крытычнымі і не аб'ектыўнымі) ацэнкамі характараў сваіх сямейнікаў, у пэўнай ступені справакавала канфліктнасць многіх сітуацый, што ўрэшце прывяло да трагедыі.

Моцным сродкам псіхалагізацыі выступае ў аповесці ўкраінскі песенны рэпертуар, што фактычна выконвае ўніверсальныя функцыі, бо дапаўняе характарыстыку кожнай жанчыны («хочу бути тією дівчиною з пісні»). З аднаго боку, песня раскрывае мары жанчын пра шчаслівае каханне. З другога, песня падкрэслівае разрыў паміж марай і рэальнасцю, што засведчана і ў сцэне спеву ўкраінскай народнай песні мужам Марыі Васілём.

Аксана Забужка пранікнёна аналізуе стан душы Марыі, яе паводзіны. Некалі бацька Марыі не дазволіў ёй выйсці замуж за каханага хлопца, якога ўспрыняў як сарвігалаву – «паливоду». Захаваўшы і культывуючы ў сабе пачуццё крыўды, гераіня аповесці адпаведным чынам выбудоўвае свае адносіны ў сям'і. Нерэалізаванасць памкненняў узмацняе незадаволенасць жыццём. Марыя не бачыць вартасцей характару мужа, не зважае на малодшую дачку, поўнасцю перадаўшы яе на выхаванне ў рукі мужа. Дачыненні Марыі са старэйшай дачкой выпісаны пісьменніцай у адпаведнасці з законам псіхалагічнай кампенсацыі. Навукоўцы пішуць: у такіх выпадках могуць адбывацца ці праявы самаахвярнасці, ці стварэнне арэолу пакут. Марыю, як паказвае Аксана Забужка, ахапіла жаданне, вышэйшае за рэальнасць. Гераіня гадала першую дачку з патаемнай марай адплаты за спазнаную несправядлівасць. *«Мати ростила не просто доцю, а – у другім коліні, наче скарб родинний, потай громаджену-призбирувану, й відтак розбуялу вже далеко понад засяг уяви, хіть заплати – ніби все те, що доля завинила їй, Марії, було взято наборг на одне життя, щоб у наступному, доччиному, повернутися, як у купецькій угоді, із через верх відшкодованим чиншем».*

Пачуццё крыўды парадзіла ў душы Марыі гардыню, спачатку мару, а затым і веру ў тое, што яе дачцэ суджана быць ці князёўнай, ці каралеўнай. Адмеціна на чале дзяўчынкі – *«бо народилася вона з місяцем на лобі»* – магла трактавацца ў народзе амбівалентна. Аднак успрымалася Марыяй толькі як вышэйшы знак, *«наче обрано її дитину на приділ незвичайний, про який людським дітям і не мріяти – хіба вислухати з казок, переказуваних споконвіку од баби до внуки».*

Пранікаючы ў свет перажыванняў і пачуццяў Марыі, пісьменніца актыўна і па-майстэрску ўводзіць у тэкст матывы ўспамінаў, сцэны сноў, трызненняў гераіні. У прыватнасці, Марыя згадвае сцэны з абраду заручын, якія пры шчаслівым падзейным раскладзе павінны былі б пакінуць радасныя ўспаміны, бо высокая іх паэтычнасць агульнапрызнаная. Аднак у памяці гераіні фіксуецца толькі фраза *«звір наш та пішов у двір ваш, а з двору у*

хату, та й сів у кімнату». Метафарычны «звер» успрымаецца Марыяй як вораг. У далейшым «звярынае» знаходзіць свой працяг: выяўляецца ў паводзінах Марыінай дачкі. Псіхалагічная напружанасць Марыі абумоўлівае і той факт, што бацька ў сне прыходзіць да яе заўсёды агрэсіўна ўзрушаны. Трактоўка сноў даецца ў традыцыі народнай культуры: характар сноў прадказвае бяду.

Вобразы дачок Марыі, станаўленне іх асобаў менш паддаюцца аналітычнай логіцы, хаця многае ў іх лёсе аўтар абумоўлівае ўмовамі выхавання. Так, гардыня Ганны-панні, зацятасць у задзірыстасці Алёнкі фарміруюцца не без уздзеяння псіхічных кантрапунктаў паводзін іх маці. У той жа час неабходна адзначыць, што характары Ганны і Алёнкі пісьменніца выпісвае, прызнаючы існаванне ў прыродзе асаблівага інтуітыўна-несвядомага жаночага дыскурсу, асаблівых, спецыфічна жаночых сродкаў рэагавання на навакольнае асяроддзе, на праблемы ўзаемаадносін паміж людзьмі. Пісьменніца выяўляе і тонка перадае нюансы жаночага спосабу мыслення, адметнага ад мужчынскага.

Побытавага матэрыялу ў аповесці няшмат, што ўласціва і аўтэнтычнаму тэксту чарадзейнай казкі. У падобных канкрэтных выпадках гісторыка-сацыяльныя пытанні – не мэта ні казачніка, ні пісьменніка. Асноўная ўвага аўтараў-апавядальнікаў скіравана на псіхалагічным аспекце. І хаця побыт у аповесці адлюстроўваецца ўскосна, асобныя этнакультурныя дэталі сведчаць, што падзейныя калізіі твора звязаныя з канцом XVIII – пачаткам XIX ст. Аксана Забужка як сапраўды нацыянальны пісьменнік закранутыя праблемы ўпісвае ў гісторыю ўласнага народу. І канфрантацыя паміж сёстрамі ўспрымаецца ў цэлым як народная трагедыя, як трагедыя ўкраінскага роду.

У стварэнні вобразаў сяцёр пісьменніцы, паводле ўзору фальклорнага твора, дапамагае зварот да дадатковых казачных ходаў. Гэта і прыёмы паказу героя, які не з'яўляецца сапраўдным, станоўчым героем. Гэта і ўход з дому ў лес, што прыводзіць да бяды. Зрэшты, гэта і развянчанне праз калінавую жалейку гераіні Ганны-панні: *«Молодий музыка вже тримає сопілку в делікатних довгих пальцях і, щойно притулів до губ, в хаті тонко, сливе подитячому жалібно заспівало Оленчиним голосом: помалу-малу, чумаче, грай не врази мого серденька вкрай, мене сестриця з світу згубила, в моє серденько гострий ніж устромила...»*. Дадатковы сюжэтны ход прачытваецца і праз уплыў на неардынарную, таленавітую Ганну-панну злых сіл. Некалі дзяўчынка, маючы Божы дар, адчувала ваду пад зямлёю, падказвала людзям, дзе капаць студні. Аднак дэманічныя сілы ўзялі верх над лепшымі якасцямі яе натуры. Дзяўчына не заўважыла, як гардыня завалодала яе душою, яе светлым талентам быць карыснай людзям, і яна падначалілася цёмнай спакуслівай сіле Змея-Пералесніка, сіле Зла. Зрэшты з цёмнымі сіламі звязвае пісьменніца і тое пакаранне Ганне-панне, якое завуаліравана, праз удзел фальклорнай дэманалогіі, падаецца ў канцы твора: *«В хаті було порожньо, тільки на полу зостався довгий капарний слід – мов смоляним віхтем черкнуло. Щезла бабина дочка – чи втекла, чи так*

розточилася, чи, може, й досі блукає десь по безвинах місячними ночами». Такім чынам, аўтарскае прыўнясенне ў аповесць элементаў філасофіі экзістэнцыялізму можна звязаць і з апорай на фальклорныя традыцыі.

Варта звярнуць увагу і на іншыя праявы міжтэкставага ўзаемадзеяння, фальклорнай інтэртэкстуальнасці, што дапамагаюць пісьменніцы глыбей засяродзіцца на народным менталітэце. Аповесць «Казка про калинову сопілку» ўсім ходам мастацкага мыслення аўтара скіроўвае чытача на думку пра аднолькавую каштоўнасць жаночай і мужчынскай індывідуальнасцей, пра неабходнасць гармоніі ў сямейных адносінах. Паказальным бачыцца зварот пісьменніцы да біблейскага аповеду пра Авеля і Каіна. Гісторыя братаў інтэрпрэтуецца ў аповесці ў адпаведнасці з народнай традыцыяй. Цені на месяцы героі ўспрымаюць як выявы вобразаў біблейскіх персанажаў. У гэтым праступае найўнасць, чысціня мыслення простага чалавека, які касмаганічную тэму трактуе з пазіцыі народных вераванняў і легенд. Аксана Забужка выкарыстоўвае гісторыю братазабойства як прадвесніцу сёстразабойства.

Шырока карыстаючыся з крыніц вуснай народнай творчасці, Аксана Забужка часта да месца прыводзіць народныя прымаўкі і прыказкі, узмацняючы іх дыдактычнай скіраванасцю ўласных канцэпцый. Так, нельга не прызнаць справядлівасці думкі, закладзенай у прымаўцы «*Посієш звичку – пожнеш характер, посієш характер – пожнеш долю*». Аўтарскія сентэнцыі наконт народных парэмій, пададзеныя нібыта незнарок, пакліканы наблізіць чытача да разумення сэнсу прачытанага: «*Ну та Господь із ним, зрештою, людоньки, кожен із нас має свої діти, свій клопіт, тож живіть собі як самі здорові знаєте, тільки не кажіть потім, що вас не попереджали!...*» Зрэшты, увесь комплекс мастацкіх сродкаў аповесці пакліканы ўзняць праблему Добра і Зла, разумення Добра як этычнай нормы чалавечых камунікацый.

Твор «Казка про калинову сопілку», паводле выказвання самой пісьменніцы, «як бісером нанизана фольклорам». Аднак – гэта не механічнае спалучэнне фальклорных жанравых разнавіднасцяў у аўтарскім тэксце, а іх творчае выкарыстанне, якое сведчыць пра імкненне ўкраінскай пісьменніцы да «мастацкай паўнаты» яе твораў. Фармальныя выявы жанравай дыфузіі ў аповесці Аксаны Забужка, па сутнасці, паказваюць на бясконцыя магчымасці асэнсавання канонаў хрысціянскай філасофіі і еўрапейскага рамантызму ў іх арганічнай знітанасці з вуснай народнай творчасцю. На глебе традыцыйнага ўкраінскага фальклору ўзнікаюцца пытанні наднацыянальнага, надэтнічнага характару, што дапамагаюць працягваць адвечныя пошукі этычных каардынатаў у жыцці чалавецтва.

ЛІТАРАТУРА

1. *Забужко, О.* Казка про калинову сопілку / О. Забужко. Сестро, сестро. – Київ, 2004.
2. *Забужко, О.* / www.xvatit.com. – 2008 – 2012.

3. Калинова сопілка: Антологія української народної прозової творчості. – Київ, 1998.
4. Летючий корабель: Українські народні казки у записах письменників. – Київ, 1994.
5. *Рагойша, В.* Тэорыя літаратуры ў тэрмінах / В. Рагойша. – Мінск, 2001.
6. *Пропп, В.* Морфология волшебной сказки / В. Пропп. – М., 2001.